

NYUGATOSOK TRIANONRÓL

A klasszikus modernség vezető orgánumának szerzői és a békediktátum

*Harc harc után, nyár nyár után
ötször lehullt a lomb:
oly híven adta mindenét,
s oly ingyen, a bolond!*
(Babits)

A *Nyugat* a maga bő három évtizedet túlhaladó történetének egyetlen szakaszában sem képviselt teljesen egységes irányzatot, egyértelműen meghatározható szemléletet. Nagyon heterogén alkotói gárdája már az indulás éveiben is széttartó alakzatként jelent meg, amit az őket ért külső támadások és vádak, illetve a fokozatos versenyhelyzet szilárdított leginkább látszat-egységé. A lap tágabb szellemi holdudvarában (szerkesztőségében, később az azonos nevű kiadóiban és támogatói köreibben) kétségkívül megvoltak az azonos álláspontok és értékrendek, de legalább ennyire a belső nézetkülönbségek is. Ugyanez a kettőség jellemző a velük olykor rivalizáló, olykor részlegesen szövetséges (bizonyos elvi álláspontjaikat s legfőképp egyes szerzőiket védő) alkotói körök (így a *Holnap*-osok vagy Lukács és Kassák körei) és a *Nyugat* viszonyára. A lap irodalomszemléletén és szerkesztési elvein belül kezdetben legfeljebb a vágyott modernitás – szintén többszólamú! – elképzelései, a kifejezés új esztétikai értéke, az originalitás, az ideológiamentes kritikai mérce, az egyéni tehetségek számára új publikálási fórum biztosítása, tehát a legitimációhoz szükséges intézményesség, illetve a nemzetközi kitekintés szükségessége voltak azok a hangsúlyos szempontok, melyek mögött az egységesség látszata meghúzódott. A számtalan kezdeti nézetkülönbség ugyanakkor nem egy esetben belső vitába torkollott. Ismeretes az osváti szigorú esztétizmus elveinek és az új tehetségek permanens felfedezésének, felkarolási gyakorlatának kvázi győzelme már a tízes évek legelején a Hatvany-féle tágabb társadalmi modernség elképzelései fölött, az új irodalom vélt feladatelve fölött (ugyanakkor a saját, már kitüntetett szerzők pozícióstabilizálásával szemben is). Később a világháború idején a pacifizmus vs. háborúpártiság okozott törést, amelyeket az irodalomtörténet-írás utólagos konstrukciója alkot csak egységes nézőponttá. Ignotushoz hasonlóan sokan a Monarchia léte, fennmaradása érdekében tartották szükségesnek, elkerülhetetlen útnak vagy akár üdvözlendőnek is a háborút, annak első hónapjaiban nagyon is megosztott maradt a lap szerzőgárdája, s ugyan e műhely korábban is mindvégig elítélte a militáns nacionalizmust, csak 1915 tavaszától beszélhetünk némiképp egységesen pacifista álláspontokról e kérdésben. Hasonlóképpen megosztottak voltak és maradtak legnagyobbjaik (így Ady, Babits, Juhász, Kosztolányi vagy éppen Móricz és Tóth Árpád) Petőfi és Arany korabeli megítélésében, a két költőfejedelem olykor mesterséges egymásnak ütköztetésében, amit persze saját jelenük értékpreferenciáinak, illetve egyéni alkotói elődképük megalkotási szándékának fényében érdemes csak vizsgálni. A szerkesztők a lap első tíz esztendejében számos belső vitát folytattak mindezekhez hasonlóan a nemzetközi áramlatok hazai érvényesülésének hatásai és legfőképp irányai (német, francia, orosz, olasz, angolszász), azok

A tanulmány írása idején a szerző az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíjában részesült.

lapban történő szerepeltetésének mértéke kapcsán is, mely különös fénytörést az első világ-
égés idején és legvégén kapott. A folyóirat elindulásának tizedik, ünnepinek remélt évfor-
dulója egyszerűsre súlyos háborús veszteségeknek az éve, s mindenképp fordulópontra is
az úgynevezett nyugatosok történetében is. Ha tehát arra keressük a választ, miképpen vi-
szonyultak szerzőik a megváltozott történelmi helyzethez, csakis e distinkciók figyelembe-
vételével tehetjük, figyelve ugyanakkor az előzményekre s legfőképp az 1918 végétől 1920
júniusáig tartó drámai hónapok kihívásaira is.

Az 1918-ra már mintegy négyezer példányszámban eladott lap életében értelemszerű-
en óriási törést hoztak a következő hónapokba sűrűsíthető eseményesorok. A történelmi körü-
lmények megváltozásával a fórum és az azt övező szellemi mozgalom is többszörösen
nehéz helyzetbe került. Az alapító szerkesztő Osvát (aki 1918 végén formálisan is kivált a
lapból, s majd csak 1920-tól tért vissza) továbbra is az ifjú tehetségek módszeres felfede-
zésében kívánt elől járni, ugyanakkor Babitscsal látszólag vállaltva, de legfőképp vitázva,
önhatalmúlag szerkesztette a folyóiratot. Értékszemléleteik olykor látványos ellentétein
túl mindenekelőtt az őket övező hangok forrongó vádaskodásaira kellett ekkortól tekin-
tettel lenniük, mindazonáltal a lap önértelmezését és addigra megszilárdult írói gárdája
megtarthatóságát több irányból is kihívások érték. A háború alatti cenzúra miatt 1915-től
több ízben is előfordult, hogy a *Nyugat* üres, fehér lapokkal jelent meg (a hatóság által
nemkívánatosnak ítélt vagy a militáns propaganda elveivel ellenkező pacifista anyagokat
egyszerűen kiemelték szedés előtt), de mindegyik lapszám megjelenhetett! Az is megszo-
kott, mondhatni napi szintű esemény volt, hogy ezen időszakban a lap több prominens
alkotója, kritikus nyílt polémiákat folytatott egyes irányzatokkal, eltérő irodalomszemlé-
letekkel, vagy éppen megvédeni kényszerült saját szerzőgárdája jeleseit.¹ 1919-ben vi-
szont a politikai helyzet, elsődlegesen a román bevonulás okán, a lap több hónapig szünet-
elt, s csak 17 száma jelent meg, 1920-ban pedig havonta egy, összevont szám került
nyomdába, miközben a laptulajdonos Fenyő Miksának ezek finansziális biztosításáért is
meg kellett küzdenie. A háborút lezáró időszak forrongásai többszörösen kusza helyzetet
teremtettek. 1919 után, emigrálásával érthetően megszűnt Ignótus vezető szerepe, aki a
kezdetektől – értékes kritikai tevékenysége mellett – vitacikkekben és vezércikkek sorá-
ban igyekezett megfogalmazni a lap képletes névjegyét. Osvát, Ignótus és Fenyő mellett
Schöpflin Aladár igyekezett segíteni e névjegy-formálási folyamatot, aki „táborok közti”
diplomatiakusságával s irigylésre méltó erudíciójával a kezdetektől fogva toleránsan,
ugyanakkor szigorúan esztétikai alapokra helyezve kívánta gyakorolni irodalomkritiku-
si-értekezői munkásságát. Mindez többnyire alapelv maradhatott a legnehezebb időkben,
a Nagy Háború és az azt követő forradalmak idején is: a folyóirat nem volt hajlandó kire-
keszteni az ellenséges oldalon harcoló országok kultúráját, irodalmát, szerzőit. Schöpflin,
aki korábban viszont a magyar és a német testvérnépek egymásraultaltságáról is értekez-
zett a lap hasábjain, maga is azt vallotta, hogy „a háború katasztrófális összeomlásakor
[...] úgy éreztük magunkat, mintha hirtelen letaglózott volna valami sötét erő. Általános
pánik következett be”.² Utólag a közvéleményt e bekövetkezendőkre kellően fel nem ké-
szítő kormányzatot, a hazaözönlő katonák okozta rémületet és éhínséget, végezetül az ezt
összefogó pánikhangulatot jelölte meg mint a forradalmat kiváltó legfőbb tényezőket.

¹ Más kérdés, hogy a lap szerkesztői gyakorlata annak első tíz esztendejében nem mutatott mindig
ideális és rugalmas helyzetképet, s ezt lehet a modernség első hulláma melletti következetesség-
nek, de olykor bizonyos fokú merevségnek is tekinteni. A folyóirat vezető szerzői és kritikusai
nem csupán bírálták egyes alkotók nézeteinek avultságát, hanem számtalan esetben ideológiai
vitába is szálltak a romantikus nemzeteszméket tovább éltető, politikailag konzervatívnak mon-
dott egyéniségekkel, igaz, ugyanígy többnyire elzárkóztak az avantgárd irányzatok szélesebb
körű ismertetésétől is.

² Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, Grill, 1937. 260.

Mindez akkor is igaz, ha a közvélemény, „sőt az anyagi támogatást biztosító nagytőkések egy része is a kommunista önkényuralom szellemi előkészítéseként értelmezte a *Nyugat* egyes közleményeit”.³ Nem is csoda. Ignotus szemében a „független és szabad magyar irodalom, melyet tíz éven át a *Nyugat* jelképezett”, annak a harcnak is az eredménye – mint írta –, mely harc „az október 30-i dicsőséges forradalom” révén végre „a teremtés diadaláig jutott el”. Vagyis a főszerkesztő véleménye szerint „A *Nyugat* emberei közül nem egy, személy szerint is munkása és győztese volt a most diadalra jutott politikai forradalomnak”.⁴ Ignotus ilyen és ehhez hasonló, a Tanácsköztársaságot üdvözlő sorai miatt (s persze majd Károlyi mellett végzett propagandatevékenysége miatt is) később Bécsbe emigrált, utóbb az Egyesült Államokban telepedett le, s évekkal a folyóirat megszűnése után tért csak vissza Magyarországra, a lap viszont csapdahelyzetbe került. A *Nyugat* vezérfonalát, a gondolatszabadságot, melyet kétséget kizáróan az ő koncepciója növesztett programmá, sokan szerzőik közül meggyőződésből vagy alkatilag is vallották, mások viszont mindezt nemzetietlenséggel vádolták őket.

A rövid ideig tartó, ám véres proletárdiktatúra s később a trianoni békeszerződés traumája eleve meggyöngyítette a polgári szabadelvűség korábbi eszményeit. Híveik, akik mindenkori arra törekedtek, hogy távol tartsák magukat a populizmus és a nemzetiesség fölszínes megnyilvánulásaitól, e kavargó, több tekintetben vesztes történelmi helyzetben az antikvitáshoz fordultak, ott keresve nemzetek fölötti (együttal örök emberi) eszményeket. Babits újklasszicizmusa is e gondolat időfelettségéből táplálkozott. Tény mindenesetre, hogy magának a *Nyugat*-nak a státusát kedvezőtlenül befolyásolta az ellenséges politikai légkör, melyben korábbi ellenfelek (Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Berzeviczy Albert stb.) nem mulasztották el felemlegetni s olykor egyenesen a lap számlájára írni a kialakult szellemi válságot, melyhez diszkrétebb módon, de 1920-tól olyan nevek is csatlakoztak, mint Négyassy László vagy Pintér Jenő. Ezek fényében a polgári réteg mecénási támogatása elbizonytalanodott, 1921-ben ráadásul a *Nyugat* részvénytársaságának alapítókéje is leértékelődött, s a megváltozott politikai helyzetben, az országhatárok megcsonkításával az olvasóik köre is eleve drasztikusan lecsökkent. Sem e tények, s legfőképp a korszellem meghatározó ereje nem hagyható figyelmen kívül, amikor a *Nyugat* második korszakának kezdeteiről, egyes szerzőik útkereséseiről vagy éppen Trianon-viszonyáról esik szó.

Tulajdonképpen közhelyszerű megállapítás, hogy Trianon az egyik legnagyobb horderejű változást jelentette az újkori magyar történelemben, ami az irodalmi élet alakulására is drasztikus hatással volt. Az elveszített területek mellett a lakosság a korábbi lakosságnak mindössze 43%-ára zsugorodott, s ez azt is jelentette, hogy az elszakított országrészekben, az úgynevezett utóállamokban mintegy 3,3 milliónyi magyar nemzettársunk került idegen fennhatóság alá. Évszázadok kulturális és emberi kapcsolatai szakadtak szét, prosperáló gazdasági kapcsolatok szűntek meg, miközben az ország középhatalmi státusból kisállami léthelyzetbe került. A kettős Monarchiában képletesen továbbélni látott történelmi Magyarországgal együtt úgy tűnt, a magyar irodalom is darabjaira szakadt, a közvéleményt traumatizáló hírek természetesen az írói társadalom legjobbjait is nagyon mélyen érintették, akik egyéni válaszokat igyekeztek adni a bennük lezajló belső folyamatokra, keserű tapasztalásokra. E téren az első, leginkább személyes sokkot tekintve nem volt különbség úgynevezett nyugatos és nem nyugatos szerzők közt: a diktátum aláírását, formáljogi véglegessé válását követően a letargia és a gyász időszaka következett, melyet legfeljebb (utóbb hatástalannak bizonyuló) demonstratív tiltakozások tarkítottak. Ezt követte egyrésről a közélet szinte minden területén megnyilvánuló Trianon-ellenesség (amely érzelmi töltetű és meglehetősen differenciálatlan volt, s nem egy ízben felelősöket akart felmutatni), másrésről

³ Szegedy-Maszák Mihály: *Világirodalmi távlat megteremtése*. In: Uő. (főszerk.): *A magyar irodalom története*, II. Budapest, Gondolat, 2007. 714.

⁴ Lásd Ignotus *Új Magyarország* című cikkét: *Nyugat*, 1918/21–22. szám.

majd a pragmatikusabb, immáron külföld felé is irányuló propaganda a húszas években, legalább valamiféle részleges jóvátétel, igazságszolgáltatás reményében. E bonyolult, kollektív lélektani folyamatokhoz értelemszerűen többen a lap korábbi gárdájából vagy az irodalmi modernitás tágabb holdudvarából is csatlakoztak, több okból is. A *Nyugat* (és hozzá hasonlóan sok más irodalmi lap) szerzőgárdájának többsége vidékről került a fővárosba, s most e „vidék” jelentős része odaveszett. Nem a korábban túlzottan is centralizált irodalmi élet, a fővárosi túlsúly ellenében a szükséges és halaszthatatlan decentralizáció, netán az irodalmi társaságok versengései, korábbi generációs és értékszemléleti viták álltak immár a figyelem középpontjában. Nem is az volt a kérdés, hogy a jó irodalmat ezen utolsó tíz esztendőben valóban a fővárosba felkerült írók hozták-e létre, akik nélkül Budapest vált volna szellemileg provinciává (amint azt a háború előtt még Ligeti Ernő is fejtegette⁵), vagy éppen fordítva, miszerint őket olvasztótégelyként nyelte el Pest. Az alapvető kérdés 1918-tól immáron tételesen az volt, hogy a főváros mintájára évtizedek óta gazdasági és kulturális növekedésnek indult magyar nagyvárosok polgársága és a korábban valóban méltatlanul lekezelte, a háborúban pedig kivéreztetett „jó vidék” jelentős része megszállás alá került, majd úgynevezett utódállamok martaléka lett. Olyan jelentős magyar szellemi központok kerültek idegen fennhatóság alá, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Pozsony, Kassa és Szabadka. A *Nyugat* szerzőgárdájának többsége is e területekről származott vagy erős szálak kötötték oda, így nem csoda, hogy Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Dutka Ákos és Emőd Tamás vagy a fiatal Erdélyi József éppúgy buzdító-sirató verseikkel tűntek fel a korban, mint az egyébként halk szavú Sík Sándor és Juhász Gyula, s persze legfőképpen a „Végvári” álnéven anonim sikerköltőként berobbanó Reményik Sándor, akit népszerűségben legfeljebb csak Gyula diák (Somogyváry Gyula) múlt fölül e kezdeti hónapokban. E látszólag nagyon is heterogén lírikusi gárda alkotásai egy témában teljességében meggyeztek, verseik 1920-ig kézzől kézre jártak, plakátokról plakátokra kerültek ki. Több antológia is napvilágot látott ugyanekkor, melyek a megszállt területekért vagy az onnét elmenekülőkért szerveződő gyűjtéseket kívánták elősegíteni. A *bihari lant* címűben például Dutka Ákos, Juhász Gyula és Emőd Tamás mellett Nadányi Zoltán, Ritoók Emma és Zilahy Lajos közölt verseket. Érthető, hiszen a szülőföldjüket is elvesztőket sokkolta talán még inkább e kollektív traumát kiváltó döntés. Különbség – ha létezett – legfeljebb abban mutatkozott, hogy a modernitás különböző iskoláin (így elsődlegesen a *Nyugat* mozgalmán) felnövekvő szerzők többsége az elhúzódo, véres háborút korábban is a magyarság értelmetlen tragédiájának látta, azt követően pedig nem kívánt differenciálatlanul részt venni a politikai demagógia mindenáron kollektív bűnbakokat kereső versenyében.

A bulvárpublicisztika a korban ugyanis sikeresen vegyítette a Kárpát-medencében korábban is hangoztatott magyar kultúrfőlény ideáját az 1920 utáni „fajvédelem” fogalmaival, melynek alapvető tételei szerint a magyarországi zsidók túl nagy politikai, gazdasági és kulturális hatalomra tettek szert, aminek mielőbb gátat kell szabni. Az erőteljes zsidóellenesség a korban abból is érveket kreált, hogy a Tanácsköztársaság felső- és középvezetői között túlsúlyban voltak (az olykor vallásukat egyáltalán nem gyakorló) zsidó emberek. Ez pedig nem csupán a háború végi, valóban történelmi léptékben is elítélendő cselekedetekért (a vörös terrorért és a „Lenin-fiúk” tetteiért, majd a hadsereg nélkül maradt országért és a román bevonulásért), hanem Trianon fényében immáron a teljes, évtizedekre visszavetíthető folyamatért is őket (és abszurd módon nem az arisztokráciát, az egyes elhibázott kormányzati lépések felelőseit, a kisebbségekkel szembeni évtizedekig fennhézázó, felelőtlen politikát s legfőképp az országot háborúba sodró militáns nacionalizmus híveit) tette felelőssé. Dacára annak, hogy még a kommun alatt is volt zsidóüldözés, a keresztény és liberális sajtó éles megkülönböztetése gyorsan áterjedt a folyóirat-irodalomra is. Nincs kellő tér e ponton részletesebben kitérni az olyan, a

⁵ Vö. Ligeti Ernő: Balázs Béla és Dutka Ákos új könyvei. *Nagyváradai Napló*, 1912. december 21., 2–3.

korban nagyon is fontos distinkciókra, mint a faji antiszemitizmus és az elvi, erkölcsi anti-judaizmus, a kettő összemosása viszont elfed vagy összemos (s ezáltal történelmietlenné tesz) számos korabeli álláspontot. Utóbbi mindenestre elsődlegesen nemzeti és keresztény hitvédelmi irányokból is táplálkozott, amit jóval többen elfogadhatónak, sőt szükségesnek is érezték. Így, ezek fényében lett „Csonka Magyarországon” 1923-tól az úgynevezett úri középosztály urbánus szellemű orgánuma a Tormay Cécile vezette fővárosi *Napkelet*, mely a kezdetekben tudatosan a *Nyugattal* szemben határozta meg önmagát, de annak analógiájára e lap is az ifjú tehetségekre fókuszált, sőt elfogadta a *Nyugat* azon elvét, mely az irodalomnak a nyílt politikai szemponttól való különválasztását szorgalmazta, viszont csak keresztény vallású (vagy kikeresztelkedett) szerzők műveit közölte. Elsőként karolta fel ugyanakkor az elszakított területek íróinak ügyét, különösen az erdélyi szerzőkét, s – mint maga Schöpflin is megjegyezte évekkel később – amennyire lehetett, „óvakodott az útszéli antiszemitizmustól”.⁶

Témánk felől nézve a korszellem ilyenén való meghatározó erejének két irányból is komoly jelentősége van. Egyrészt hasonló, tehát „ellenforradalmi” okokból szerveződött meg Szabó Dezső által az 1919 és 1921 közt létező Magyar Írók Nemzeti Szövetsége, amelynek csak keresztény írók lehettek tagjai. Ebben vezető tisztségbe került Kosztolányi Dezső, ugyanitt Szabó Lőrinc titkár lett Babits Mihály ajánlására, aki szintén jelentkezett, de hamar eszmélt és végül visszalépett. Vele ellentétben 1919 őszétől sokak megdöbbenésére Kosztolányi a Bangha Béla-féle nyíltan antiszemita, radikális nemzeti laphoz, a Milotay István szerkesztette *Új Nemzedék*hez is elszegődött. A korábban Hatvany *Pesti Naplójában*, a katolikus *Életben* és a szabadkőművesek *Világ* című lapjában egyaránt közlő szerző, aki 1848 feltétlen tiszteletét családi örökségül kapta, ugyanakkor ambivalens kapcsolata volt a hazai zsidósággal (miközben számos közeli barátja, alkotótársa s felesége is zsidó származású volt), alighanem szülőföldje elvesztése kapcsán megtapasztalt traumatikus félelmében, keserűségében kezdett rövid ideig e vélt gazdasági és kultúrfőlény ellen anonim (s később nem is vállalt) *Pardon*-cikket írni. Másrészt ugyanekkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az őszirózsás forradalmat Kosztolányival szemben kezdetben naivan üdvözlő Juhász vagy Babits később csekély szerepvállalásaiért is célkeresztbe kerültek, életük zaklatottá vált vagy egyenesen megtört. Babits professzori kinevezését visszavonták, utóbb mindkettejük tanári nyugdíját megvonták, ugyanekkor Laczkó Gézát a tanítástól tiltották el, a közel öt évig francia fogságban szenvedő Kuncz Aladár ellen fegyelmi eljárás indult csupán azért, mert elfogadott egy siófoki üdültetést, később hivatalosan is megdorgálták, majd tanárként áthelyezték. A *Nyugat* első generációjából több alkotót tehát komoly belpolitikai meghurcoltatások értek 1920-tól, amikor előbb a Kisfaludy Társaság, annak példáját követve pedig a Petőfi Társaság is elhatározta, hogy megvizsgálja tagjai utóbbi években mutatott „politikai viselkedését”. Az „új, mai intelligencia” többségének szemében – amint Babits keserűen fogalmazott – ezek alapján nem az írói teljesítmény számított, elegendő volt, hogy valaki pacifistának vallotta magát, s ez alapján rögvest internacionalistának is bélyegezték, akinek „métélyező hatása van” a fiatalokra, merthogy a haza és a nemzet fogalmának „nem tulajdonítja a közfelfogás által megkívánt fontosságot”.⁷ Babits, akit később hivatalosan ki is hallgattak a belügyi szervek tanácsköztársasági szerepvállalásairól, Ady özvegyének, Boncza Bertának ezért írhatta, hogy: „Harcolni nem tudok evvel a csőcselékkel, és védtelenül vagyok kiszolgáltatva barátaimnak, akik nem tudják, ki vagyok, és ellenségeimnek, akik nagyon is tudják...”⁸

⁶ Lásd Schöpflin: i. m., 267.

⁷ E sorok szó szerint vádpontokként, majd a kizárás okaiként szerepeltek a Petőfi Társaság jegyzőkönyvében. Lásd Téglás János: *Babits-epizódok*, II. Budapest, 2007. 104–105.

⁸ Lásd Babits Mihály levelét Ady Endréné Boncza Bertának, Szekszárd, 1920. február 22. után. In: *Babits Mihály levelezése. 1919–1921*. Kritikai kiadás. S. a. r. Majoros Györgyi – Tompa Zsófia. Budapest, Argumentum, 2012. 62.

E zsúfolt hónapoknak a forgatókönyvét valóban legtöbbször a „történelem szédülete” diktálta, amint azt Hatos Pál nemrégiben megfogalmazta,⁹ s ez sokakat magával ragadott jobbról is, balról is. Tény, hogy a Monarchia illetően való széthullása, méltatlan megszűn-(tet)ése a magyar írókat is korábban sohasem látott lelki viharok, utóbb megbánt döntések elé állította, és kétségbeesetten s legalább annyiszor dühösen, számon kérően, vádlón vagy éppen magyarázkodva szólaltak fel. E vázolt kontextusban talán jobban érthető, hogy az 1920. június 4-ig tartó időszakot a *Nyugat* első nemzedékének legkiválóbbjai ugyan más-másképpen, erős érzelmi hullámzásokkal élték meg, de – Babits szavaival – „az igazság elveivel ellentmondásban” ratifikálandó úgynevezett békekötés fényében nagyon is közösen és határozottan, a rettenet és a gyász hangjain szólaltak meg. Babits 1920-ban, *A könnytelenek könnyei* súlyos soriba egyrészt az elhúzódozó világháborús vérontás fölöslegességét, a magyar áldozatot, másrészt mindennek fényében, a még ki nem mondott, de készülő párizsi „béke” előtt a magyarságra török kárörömét tematizálta. „Harc harc után, nyár nyár után / ötször lehullt a lomb: / oly híven adta mindenét, / s oly ingyen, a bolond! // [...] a sirt népek veszik körül, öröklő káröröm; / és kígyó csúsz a sir fölött, / de virág nem terem.” Hozzá hasonlóan, az önmagát „a magyar bánat és az emberi részvét költője”-ként aposztrofáló Juhász Gyula már 1920 januárjában a *Délmagyarország* címlapján, fekete gyászkeretben közölt hat verset, hat megszállt, elszakítani tervezett város (Pozsony, Máramarosziget, Nagyvárad, Szabadka, Újvidék, Csáktornya) címével. Az előre kijelölt határok júniusi véglegesítése aztán érthetően benne is a letargia végső hangjait szólaltatta meg, ugyanakkor előhívta a magyar dacot is. 1920-as *A békekötésre* című versében „bitang hódítók palotáiban” becstelen kötéssel hámba fogott „Magyar Tiborcok”-ról írt, akik viszont sírva és kacagva, egyelőre kardjukat letéve, ámde daccal kell hogy a jövőbe tekintsenek, s várják a jobb időket. A Juhásztól szokatlan harciasságot később felváltotta persze a búskomor, rezignált hang, amint újabb versekben emlékezett szeretett városaira, leginkább ifjúkora Nagyváradjára. Az 1923-as *Testamentom* gyógyíthatatlan sebekre, ugyanakkor a belenyugvás lehetetlenségére is utalt: „Feledni oly nehéz, hogy volt hazánk, / Könnyek vizét és a Tisza vizét, / Költők dalát és esték bánatát: / Szeretnék néha visszajönni még. // Ó, én senkit se háborítanék, / Szelíd kísértet volnék én nagyon, / Csak megnéz-ném, hogy kék-e még az ég / És van-e még magyar dal Váradon?” Ezért is válhattak a négy évvel későbbi, 1927-es (szintén a *Délmagyarországban* közölt) *Trianon* című versének nyitó, illetve záró sorai mindmáig érvényes és hiteles erkölcsi intések: „Nem kell beszélni róla sohasem, / De mindig, mindig gondoljunk reá!”

A szülővárosát elvesztítő Kosztolányinak a szerb megszállás utáni idegállapotáról felesége naplója, visszaemlékezése tragikusan hűen tanúskodik: „Az első halálos csapás most érte. Napokig nem mozdul ki a házból, égő arccal mered maga elé. Nem akarja hinni, nem akar belenyugodni. Kétségbeesve lázadozik. Fuldoklik a fájdalomtól. Ezekben a napokban új háborúról beszél és azt mondja, abban ő is részt vesz. Arról ábrándozik, hogy a felszabadító sereg élén elsőül vonul szülővárosába. [...] Majd elcsügged, és az írói egyesületben azt indítványozza, hogy egyetemesen tiltakozzanak.”¹⁰ A „harmincnégy éves, elfáradt magyar”, ahogyan önmagát jellemezte már a *Pesti Napló* 1919. január 5-i számában közölt *Szülőföldemnek* című versében, mint szó volt róla, sokáig reménykedett, majd Juhásznál is mélyebb, személyes fájdalomról beszélt, s 1920 végéig sorban írta kétségbeesettségéről tanúskodó verseit, publicisztikai cikkeit. Ezért is köszönthette őszinte, „bús szeretettel” az akkor még valóban ismeretlen, „álarca és a mélységes fájdalma mögött” meghúzódozó Végvárit, a „rab Erdély” költőjét a *Nyugatban* közölt kritikájában. Ebben Kosztolányi így fogalmazott: „Ha szülőanyánk ravatalon fekszik, akkor nem kellene bú-

⁹ Vö. Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 418–419.

¹⁰ Lásd Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. [Révai, 1938], illetve Aspy Stúdió Kiadó, 2004. 237.

vös szók arra, hogy a lyra végtelenjét keltsék lelkünkben, és sírva fakadjunk. Elég, ha valami – némán és csöndesen – reá mutat.” E sorok előtt mindazonáltal a különböző irányokból megszállt hazára és az országrészek kényszerű elzártságára utalva írta: „Édes véreink szenvednek ott, kikkel már több mint egy éve nem beszélhetünk, nem üzenhetünk nekik sem postával, se futárral és a szavukat se hallják, mintha valami bányaomlás eltemette volna őket.”¹¹ Kosztolányi személyes fájdalomához hozzátartozik unokatestvérének, Csáth Gézának a tragédiája is, aki 1919 szeptemberében betegen át akart szökni magyar területre, szerb katonák azonban elfogták, s ő halálos mérget adott be magának. Halálát (ismert morfiumpfüggősége és idegállapota mellett) Kosztolányi összefüggésbe hozta a szülőföld idegen megszállásával.¹²

Mint ismeretes, Kosztolányi egy szűk félévvel később már a *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért* című revíziós antológiát¹³ szerkeszti, mely az addig született, Trianonnal kapcsolatos kvalitásos magyar irodalmi termést kívánta egybegyűjteni, s abban minden oldal, így olyan nyugatos szerzők is közöltek írást, mint Tóth Árpád, Móricz, Babits, Schöpflin, Krúdy vagy Karinthy. Utóbbi személyes hangú, emlékezetes sorokban (kisfiának szóló levélformában) vallotta minden korábbi áhított világpolgársága ellenére, hogy: „Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy akinek levágták a kezét és a lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár, és ezt: Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.”¹⁴ A csonka test-metafora értelemszerűen itt a Trianon utáni Magyarország mentális-vizuális képeként jelenik meg, melyet a korban nagyon sokan a testi-mentális integritást ontológiailag is veszélyeztető valós, fizikai fájdalom analógiájával érzékeltetnek, vagy kollektív összeomlasként, megsemmisülésként ábrázolnak. 1920-ban a *Légy jó mindhalálígot* folytatásokban közreadó Móricz a *Nyugatban* publikált *Erdély* című versében, munkásságának és eszmélkedésének egyik legfőbb ihlető helyszínét felidézve vállalt sorsközösséget e fájdalomban: „hej székelek, rátok s ránk szakadt az isten!...” A szülővárosát elvesztő Tóth Árpád ugyanekkor írta *Arad* című költeményében: „Bús lelkem árva fecske lelke lett, / Kettős hazájú...” A korabeli lírikusok közül a legtöbben persze az első években épp a belső, lelki fájdalomukban, igazságérzetük nyilvánvaló megcsúfolása miatt mondják tarthatatlannak a helyzetet, s a kezdeti úgynevezett tagadás-versek¹⁵ után az ellenállás helyett a túlélésre, kitarásra buzdítanak, egyértelmű revízió reményében.

Ady, Kaffka, Babits és Kosztolányi közül (akiknek munkássága talán legszorosabban kapcsolódott a folyóirathoz annak korai kezdeteitől) előbbi kettő nem érte meg szülőföldje elszakítását s az általuk több tekintetben megjósolt, félt feldarabolását a hazának. Utóbbiak

¹¹ Lásd Kosztolányi Dezső: Végvári versei. *Nyugat*, 1920/5–6.

¹² Vö. Kosztolányi Dezsőné: i. m., 206.

¹³ A kötet több kiadást is megért, 1920 után 1928-ban is kiadták. Bevezetőjében Kosztolányi Horthy és lord Rothermere sorait is szerepeltette, aki így fogalmazott: „A három béke közül, amelyek Közép-Európa térképét újjá alakították, az utolsó és a legesztelenebb volt a trianoni. Ez ahelyett, hogy egyszerűsítette volna a nemzetek meglévő keveredését, még inkább bonyolította ezt a kérdést. Olyan mély az elégedetlenség, amelyet ez teremtett, hogy minden elfogulatlan utazó, aki a kontinensnek ezen a vidékén jár, tisztán látja az elkövetett hibák jóvátételének szükségességét.”

¹⁴ Lásd Karinthy: *Levél*. In: *Vérző...* 190. (2. kiadás)

¹⁵ A Kolozsváron született, költőként javarészt még ismeretlen, harminc esztendőes Reményiknél ez éppúgy megjelenik, mint a harminckilenc éves, a világháborút mindvégig ellenző Dutkánál, egyértelműen az ellenállást sürgetve. Előbbi az elzárt Erdélyből, utóbbi már a körbezárt Budapestről, de ugyanazért az országrészért kiáltja: „Akarok lenni a halálharang, / Mely temet bár: halló fülükbe cseng / És lázít: visszavenni a mienk! / Akarok lenni a gyújtózsínór, / A kanóc része, lángralobbant vér, / Mely titkon kúszik tíz-száz évig / Hamuban, éjben, / Míg a keservek lőporához ér” (*Eredj, ha tudsz*); „Szálljon elém e vádoló ének / Lázadó kínnak, sajnó kelésnek, / Hódító hordák utjára fekvő / Rejtett kígyónak, meztelen késnek” (*Haza kell mennem...*)

megegyeztek abban, hogy a háborúba a magyarság ártatlanul, tulajdonképpen önnön érdekei ellenére sodródott, ugyanakkor más-más modalitással tematizálták a békediktátum kiváltotta értelmi-érzelmi sokkból való kilábalás lehetőségeit. Míg Kosztolányi érthetően ragaszkodni kívánt a térkép szerinti országhoz s a revíziót sürgette, Babits mindvégig olyan szellemi hazában gondolkodott, melyet már 1919-ben is meghirdetett. Az év őszén a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című híres esszéjében a nemzeti lélek és a „lélek szerinti ország” fogalmaira épített, melyekből az első már az 1913-as *Magyar irodalom* című esszéjének is egyik kulcsfogalma volt. E szerint a nemzet maga a kultúra, a közös emlékezet és az erkölcs.¹⁶ Babits következetesen vallotta, hogy csak a kultúra tehet nagygyá, „sőt magyar-rá, sőt kereszténnyé is”.¹⁷ Ide, e gondolatkörhöz tartozik az is, hogy a *Nyugatot* szerkesztő Babits 1923-ban arra intette a kiadókat, inkább a magyar írók műveinek, mintsem kortárs nyugati regényeknek a terjesztésével foglalkozzanak. Ugyanekkor közölte *Csonka Magyarországra* című zaklatott versét: „Ti azt mondtátok: Döntsön az erőszak! / s hangotok zavart most, mint mocsarak habja. / De én azt mondom: dönt majd az erős Nap! / Kitárom tiszta szavamat a Napra. [...] // Óh Igazság, te egyetlen kiáltás! egyetlen fegyver! Jerikó trombitája! szólj!” – s melynek emlékezetes záró sora így hangzik: „Én sose mondtam: »Dönt majd az erőszak!« – most mondhatom, »Nem! nem!«” Két évvel később, 1925-ös *Hazám! Az igazi ország* című soraiiban visszatért a lélek szerinti, bennünk élő hazához. „Szállj ki, lelkem, keresd meg hazámat! / Oly hazáról álmodtam én hajdan, / mely nem ismer se kardot, se vámot / s mint maga a lélek, oszthatatlan. / Álmodj, lelkem, álmodjad hazámat, / mely nem szorul fegyverre, se vértre, / mert nem holt rög, hanem élő lélek.” Babits ezen gondolatokkal fogadta, buzdította később az elszakított területek szerzőit is, mondván: olyan hazát és értékeket kell építenie s fenntartania a magyarságnak, melyek nem „karddal csináltak.”

Fontos lehet e ponton azt is hangsúlyozni, hogy az elszakított területek alkotói tulajdonképpen már 1918-tól kezdve nem a *Nyugatban*, hanem több helyi, regionális lapban kezdtek közölni. A *Nyugat* szerkesztőinek az 1920-as években így számolnia kellett a ténnyel is, hogy a lap immáron nem a magyar irodalmi modernség javarészt egyedüli fóruma, amit 1923-tól a Klebelsberg támogatásával megjelenő *Napkelet* is tovább árnyalt. Az utódállamokban megjelenő (igaz, sokszor rövid életű) lapok, mint a Bécsben szerkesztett *Tűz*, a Nagyváradon szerkesztett *Tavas*, a kolozsvári, 1923-ig létező *Napkelet*, de még hangsúlyosabban majd a *Pásztortűz* vagy a Vajdaságban az *Út* új publikációs fórumokat jelentettek, nem beszélve az olyan lapok irodalmi rovatairól, mint a kolozsvári *Ellenzék*. Kétséget kizáróan az évtized második felétől ezek közül hatásában is legerőteljesebb az *Erdélyi Helikon* lett, olyan szerkesztőkkel, mint Bánffy Miklós, Áprily Lajos és Kuncz Aladár, akik viszont egyértelműen a *Nyugat* első korszakának, a klasszikus modernségnek az irodalomesztétikai és kritikai hagyományait igyekeztek (a regionális viszonyokra és kollektív elvárásokra is figyelve) folytatni, ugyanakkor az osvāti és főként a babitsi

¹⁶ A nemzeti szempont öncélú, túlzó és egyoldalú hangsúlyozásában (és különösen is az európaival való szembehelyezésében) Babits korábban is eleve egyszerű kulturálatlanságot feltételezett, miközben a múltnak arra a mély gyökerekből táplálkozó, hangsúlyosan magyar, ugyanakkor európai köznemesi, illetve polgári örökségére mindvégig féltve tekintett s megővni akarta. Utóbbi átmentését, továbbhagyományozását ugyanakkor sem a világégés alatti álhazafias propagandában, sem a háborús folklórban új népköltészetet idealizáló világában nem látta biztosítottnak. Értelemszerűen ezért helyezkedett szembe a korabeli radikálisabb avantgárd elképzelésekkel is, melyek a szellemi életben és a poézisben is e hagyományok teljes megtagadását tűzték zászlajukra. Babits eleve ennek az elvnek a képtelenségéből, lehetetlenségéből kiindulva kezdi kifejteni a tízes évek végétől az úgynevezett „hagyományörző modernség” programját.

¹⁷ Vö. Babitsnak a válaszát a *Gondolat* szerkesztőjének a kulturális újjászületésre vonatkozó kérdésére 1919 decemberében végén. Idézi Sipos Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*. Budapest, Akadémiai, 1976. 103.

minőségeszményt példaértékűnek gondolták. Ezért s így lesz érthető, hogy míg Végvári a békediktátum előtt már a megszállt Erdélyben annak magyarságának kollektív lelkiállapotát, maga-megőrzésének erkölcsi parancsát fogalmazta meg a megszálló hatalommal szemben, vagyis tagadólag, addig az álnevét elhagyó Reményik a húszas évek derekától már transzszilván keretekben (az elszakított Erdélyben) a megmaradás, az igenlés, a megtartás verseit írta. Egy államnemzet polgáraként kezdte fájón-jogosan tiltakozását, de a trianoni „ratifikáció” után kisebbségi létben a korábban segítséget remélő Végvári elhallgat, átadva a szót az építkező, új közösséget kovácsoló Reményiknek. „Elhallgatott, mert új parancsok jöttek, Új rendelése az otthoni rögnek. [...] A sors kiáltott: válasszatok hát / a szülőföldet-e vagy a hazát? [...] Ó túl régi s mai határokon: / Zászlót bontott egy magyar csillagon. / Hisz abban, ami örökkévaló, / Fegyverrel, csellel ki nem írható” – írta utóbb e folyamat magyarázataképp is 1933-ban.¹⁸ E gondolatok javarészt a Babits elgondolásai szerint kiépitendő kultúrnemzet képét támasztották alá, miközben összhangban álltak a transzszilvanizmus legfőbb elgondolásaival is.

Hosszú évekkel később, 1938 karácsonyán Babits paradox módon a kollektív emlékezet és a közös szocializáció révén a hagyomány identifikációs erejét és kitörölhetetlenségét a változó térképeken mérve is érvényesnek mondta. *Gondolatok az ólomgömb alatt* című írásában az alábbi mondatokat szerepeltette: „Rájövök, hogy nem is tudok pontosan visszaemlékezni a csonka ország formájára, holott milyen tévedhetetlenül látom magam előtt ma is a régi, nagy Magyarországot [...] Magyarország áll előttem megint, de nem a csonka, hanem az igazi, a történelmi Magyarország, a kerek, ép vonal, amely gyermekkorom óta belém idegződött...”¹⁹ Hasonlóan emlékezett ekkoriban Schöpflin Aladár is: „Magyarország fennmaradása történelmi határai között valamennyiünk tudatában olyan volt, mint változhatatlan természeti tény. Az a kedves, szép alakulat a térképen, mely egy életen át belerögződött emlékezetünkbe, számunkra a természet céltudatos alkotása volt, épp úgy nem tudtuk megváltozását elképzelni, mint azt, hogy valami földtani kataklizma eltünteti a föld színéről a Kárpátokat.”²⁰ E térkép szerinti ország kitörölhetetlenül bennük élt tehát, a jelen sivárságánál fontosabbá, elsődlegesebbé, megtartóbbá, a lélek szerinti ország alapjává vált. A földrajzit ugyan feldarabolták, s nem csupán területileg: művelődésében, irodalmában is, ugyanakkor az írástudókon, a mindenkori művészekben és értelmiségben múlt, hagyja-e utóbbit is valóságá, csonkává válni.

A két világháború közti „22 éves virrasztás” éveiben – ahogyan Dutka Ákos fogalmazott – az íróársadalom nagyjából minden tagja (kevés kivételtől eltekintve) esztétikai-poétikai nézetkülönbségeik és több esetben nyilvánvaló politikai véleménykülönbségeik ellenére a Trianon-kérdésben meglehetősen hasonló véleményen volt. Tragédiaként, kataklizmaként tekintett a háborút követő, elhúzódozó, ezért sokakban reménykedést is szülő, majd még erősebb sokként ható végső döntésre, osztozott abban a politikai közérzetben, mely mindezt diktátumként láttatta, legfeljebb a hogyan tovább kérdésében születtek eltérő, a trauma távlati feloldhatóságára összpontosító javaslatok. 1920-ban a *Nyugat* szerzői is saját döbbenetüknek, rémületüknek adtak hangot, hiszen a legdemokratikusabb, korábban a pacifizmust és európai értékeket hirdető polgári értelmiség tagjaiként a háborúk embertelen közegéből arra ocsúdtak, hogy a nyilvánvaló vereségen túl a Monarchia egykori nemzetiségei irányából területszerző sovinizmus befolyásolja a nagyhatalmakat, s ez lehetetlenné teszi a kölcsönös kiengesztelődésre törekvést és a tartós békét. Ezért is, legtöbbször hallgatólagosan átmenetinek tekintett, átvirrasztandó időről beszélt, s kivárára buzdított, akárcsak Juhász, másrészt egy szellemi hazában (a nyelvben, a történelmi hagyományban, a kulturális közösségben) való összefonódásra tett javaslatot, úgy, mint

¹⁸ Lásd Reményik *Miért hallgatott el Végvári?* című versét.

¹⁹ Babits Mihály: *Keresztül-kasul az életemen*. Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., 1939. 182.

²⁰ Schöpflin: i. m., 260.

Babits. Ezért sem lényegtelen, hogy az a Móricz, akit Babbitshoz hasonlóan annak idején a politikai felfordulásban, 1920 legelején nemzetellenesnek bélyegeztek s kizártak a Petőfi Társaságból, évekkel később úgynevezett *Julianus barát túrákat* szervezett az elcsatolt területekre, vagy hogy Kuncz Aladár jogász testvérbátyja, az 1919-ben Budapestre költöző Kuncz Ödön mindvégig tárgyilagosan érvelt a békeszerződés revíziójának szükségessége mellett.²¹ A maradék, az elcsatolt egykori területeken az új, elnyomó többséggel identitásuk megtartásáért napi küzdelemben élők közül többen – így a húszas években például Áprily Lajos is, vagy később Dsida Jenő – az erkölcsi tisztaság megtartását, fölöttünk ítéletet mondókkal szemben a szellemi-lelki integritás fölényét, keresztényi vállalását tartották fontosnak hirdetni. A fájdalom folyamatos továbbbízásában ugyanakkor a friss tapasztalatok is szerepet játszottak, hiszen a kisebbségbe került magyarok minden korábbi nagyhatalmi, dokumentumokban is rögzített kisebbségjogi álságos kezdemények ellenére folyamatos egyéni és kollektív meghurcoltatásoknak, nemhogy csökkenő, de egyre erősödő nacionalista atrocitásoknak voltak kitéve, amiről természetesen Budapesten is tudomással bírtak. Makkai Sándor keserű *Nem lehetje*, majd sokszerű repatriálása ezt a folyamatot dokumentálta 1937-ben, amint szolgasorsról s lefokozott életformákról beszélt az előző tizenöt év tapasztalatai alapján, s a kelet-közép-európai utódállamok többségi nemzeteti által sajátosan elképzelt kisebbségi sorsot nem csupán mint politikai lehetetlenséget, hanem együttal mint erkölcsi lehetetlenséget is jellemezte.

Kosztolányi, Szabó Dezső, Tóth Árpád, Kuncz Aladár, Dutka Ákos és Nadányi Zoltán, Somlyó Zoltán vagy az alkotói éveit éppen a háború végén kezdő ifjú Márai Sándor is szülőföldjüket veszítették el száz esztendeje. Babits, Juhász és Móricz életük, ifjúságuk egy-egy meghatározó fejezetét éltek az elcsatolt vidékeken, de még az individuállíra olyan nagyjai is, mint Szabó Lőrinc, aki gyermekkorra nyarainak szatmári és tiszabecsi helyszíneit idézte később, részben kimondatlanul is egy visszahozhatatlan világnak állított ekkoriban fájó emléket. Kosztolányi *Pacsirta* című kisregénye a húszas évek derekán pedig úgy idézte meg a kettős Monarchia világát, hogy kimondatlanul is érezte olvasójával annak megszűntét, s ez egyszerre tragikus, de szükségképpen ironikus felhangokat is kapott, amint kvázi-fiktív világában az elvetélt lehetőségek fájdalmas analógiáit vetítette vissza a magyarság utolsó fél évszázadára.

Talán e példákból is látható, a *Nyugat* szerzőgárdája az autonóm értelmiségiek szabadságával keresett egyéni válaszokat a huszadik század magyar szempontból talán legnagyobb kataklizmájára. Szerzői nem hozhatók összefüggésbe valamely egyértelműen meghatározható, netán előírt szemlélettel vagy iránnyal. Kosztolányi 1920-ban nem véletlenül írta éppen a *Nyugat* legerősebb korábbi bírálójáról, s mint ilyen, a „nyugatos” szó megalakítójáról, Rákosi Jenőről szóló fontos cikkében – munkássága fél évszázados ünnepének apropóján –, hogy „a »Nyugat« nem jelentett határozott irodalmi irányt, csak az irodalomnak önmagáért való szeretetét és nagy követelményeket, melyeket elsősorban magunkkal szemben támasztottunk. Ezeken a lapokon kezdettől fogva egy gyékényen árukt meg a tősgyökeresen magyar, népies próza [...] és a keserű magjából kifakadó új magyar líra, mely légies vonalaival az örökkévalóság felé törekedett. De egymás tőszomszédságában dolgoztak itt mindig, ma is, a politika szélsőjobb és szélsőbal szárnyai.”²²

²¹ Vö. Kuncz Ödön: *A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége*. Budapest, Egyetemi nyomda, 1934.

²² Vö. Kosztolányi Dezső: Rákosi Jenő. *Nyugat*, 1920/21–22., illetve *Uő.: Egy ég alatt*. S. a. r. Réz Pál, Budapest, Szépirodalmi, 1977. 5.